

ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 348.328.3(477.4)

В. Е. Лось

канд. іст. наук

*Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського*

“ACTA MONASTERII LUBARENSIS”: ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ВАСИЛІАНСЬКОГО ЧЕРНЕЦТВА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.)

Досліджуваний монастирський рукопис, що зберігається у фондах Інституту рукопису, є цінним джерелом з історії чернецтва Василянського чину XVIII–XIX ст. загалом і Любарського монастиря зокрема. В статті подається джерелознавчий аналіз даного рукопису, розкриваються особливості чернечого літописання на мікрорівні обителі, висвітлюються особливості щоденного існування чернечої спільноти, її “домашньої” історії.

Ключові слова: монастирський рукопис, Любарський монастир, чернецтво, джерелознавчий аналіз.

Хроніки монастирів, монастирські акти, книги прибутків та витрат, монастирські пом'яники Василянського чину є інформативним джерелом для дослідження історії духовенства, яке було невід'ємною складовою середньовічного та модерного українського соціуму. Попри той факт, що дані джерела вже давно є в полі зору вчених, вони й досі вивченні недостатньо. Слід назвати лише дослідників Львівської школи, зокрема Й. Скрутеня¹, та, серед сучасних істориків, Т.М. Гуцаленко². Втім їх праці присвячені опису хронік василянських монастирів Західної України, – Правобережжя в цьому плані обділене увагою.

Така невтішна ситуація зумовлена, передовсім, відсутністю бо-дай більш-менш повного каталогу монастирських хронік Василянського чину. Втім це є досить складною справою, оскільки далеко не всі рукописи дійшли до нашого часу. Окрім того, збирання та опи-

сування й тих, що збереглися, також ускладнюється їх розпорощенню по багатьох архівних та бібліотечних установах.

Деякі з рукописних книг Василіанського чину зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Передовсім, це стосується книг Любарського монастиря. Дослідник І. Тесленко ще в 2000 р. опублікував повідомлення про пом'яник Любарського монастиря чину Святого Василя Великого, що дає цінну інформацію з генеалогії світських та священницьких родів Волині та Наддніпрянщини XVII–XVIII ст. Утім пом'яник не є єдиною книгою Любарського монастиря в архівосховищах Інституту рукопису. Зберігається тут і книга фундацій монастиря та книга “Актів”. Опису останньої ми й приділимо увагу в даній розвідці.

Отже, метою нашого дослідження є аналіз монастирської хроніки як джерела та її інформаційні можливості в царині церковної мікроісторії другої половини XVIII – початку XIX ст.

Як відомо, василіанські монастирі були об'єднані в одну спільну конгрегацію, а після ухвал Замойського синоду 1720 р. – в орден василіан. Орден складався з кількох провінцій: Литовської, Білоруської, Руської і Галицької. До складу Руської провінції входили монастирі Поділля, Волині, Київщини. Любарський монастир перебував у підпорядкуванні орденського керівництва Руської провінції. Цінним спадком Любарського монастиря для сучасного історика та джерелознавця є його хроніки.

На сьогодні немає даних щодо точної дати запровадження монастирських хронік. Історик Т.М. Гуцаленко припускає, що можливо після другого собору ордену (1621 р.) було вирішено писати історію і вести щоденник його діяльності в окремих монастирях³. Проте більшість відомих нам монастирських книг датуються пізнішим часом, а саме другою половиною XVIII ст. – часом розквіту Василіанського ордену. Саме з 1766 р. за наказом протоархімандрита Й. Седлецького вимагалось, щоб кожний монастир ордену вів три книги: історії монастиря, хронік подій (“Акти”), метричних записів про смерть ченців⁴.

Досліджувана нами книга відноситься до типу хронік подій. Її назва: “Acta monasterii Lubarensis. Anno 1769”. На обкладинці рукопису виведено “Akta loci ab a-m 1769 ad a-m 1809”. Оправа – картонна дещо пошкоджена, корінець та кутики кришки шкіряні. Кришка поволочена декоративним папером ручного виробництва.

Папір сильно забруднений, місцями потертий, Оправа датується другої половиною XVIII ст. Текст – латина, польська мова, наявно близько 20 почерків. У книзі, яка містить 103 списаних аркуші, в хронологічному порядку з 1769 по 1809 рр. викладаються так звані “домашні” події монастиря. Запис переривається в 1792 і відновлюється в 1801 р. Текстологічний аналіз, зокрема філіграней на папері рукопису, свідчить про те, що це дійсно був монастирський літопис кінця XVIII – початку XIX ст., а не пізніша компіляція. Папір має одну філігрань типу “Pro Patria”. Такий тип зустрічається в альбомах філіграней Ностица, Клепікова та Участкіної⁵. Встановити повну тотожність досить складно, оскільки дати різняться від 1762 до 1786 р. Втім у будь-якому випадку це відповідає приблизній даті початку монастирського літопису.

Власті ордену приділяли багато уваги запровадженню монастирських хронік. З цією метою періодично видавалися розпорядження щодо порядку їх ведення. Так, у 1773 р. провінціал Руської провінції, абат Унівського монастиря Онуфрій Братковський вказував на обов’язок ченців вести книги фондушові, хронік подій, а також книгу записів про відправлення служби за осіб, котрі їх замовляли⁶. Окрім того, існувала й книга, в якій записували особисту інформацію ченців “Akta osob zakonnych” (імена, географічне та соціальне походження ченців). Орденська постанова за 1779 р. деталізувала кількість та порядок ведення монастирських рукописів. Монастир був зобов’язаний, окрім вищезгаданих “історій” та “актів”, вести такі книги: реєстри приходу-розходу, “registra obligów zakrystianych, inventarze, metryky zmarłych ojców, katalog ksiąg bibliotecznych, registr służących”⁷. У книзі Любарського монастиря знаходимо згадку й за літопис “Актив школьних”⁸, й за книгу відомостей про ченців. Автор прямо відзначає, що конкретні дані про того чи іншого члена монастиря наявні в іншій книзі (“ciekawego odsyłam czytelnika do innej księgi”)⁹.

Цікаво, що приблизно в цей самий період (1720–1730 рр.) вища ієрархія Православної Церкви також видавала укази про запровадження в обителях спеціальних книг для запису інформації про ченців. Утім, як і в Уніатській Церкві, найбільша кількість таких рукописних книг дійшла до нас з другої половини XVIII ст.¹⁰

За орденськими постановами до книги “Історій” повинні були входити дані, пов’язані з історією і різними значними подіями в житті монастиря, а також про дива, стихійні лиха тощо. До книги

“Актів” – події повсякденного життя монастиря, зокрема час приїзду та відїзду братів, їх обов’язки, поведінка та покарання за порушення монастирської дисципліни¹¹. Втім, аналіз монастирських рукописів, принаймні книги “історій” та “актів”, дозволяє стверджувати, що цей поділ довгий час був умовним. Ведення такої кількості книг призводило до того, що часто ченці не дотримувалися вказаного поділу, плутаючи книгу історії та книгу актів. Часто густо в рукописних книгах трапляються історичні вставки і, як наслідок, вказівки візитаторів щодо виправлення цих порушень¹². Так, у досліджуваному рукопису відмічено, що з наказу ректора історія монастиря минулого року (1771) отцем Михайловичем у книзі не писалася (???). Тому наступного року автор пише, що записав все по пам’яті¹³. Чому власне настоятелем було заборонено писати – незрозуміло, але більш за все це пов’язано з орденськими вказівками, які не так просто і швидко впроваджувалися в обителі. Зокрема ще в 1782 р. (майже за 20 років після впровадження правил ведення книг) візитатор Нестерський прямо відмічає і записує в книзі актів, що в ній знаходиться багато матеріалу, який слід розділити по кількох книгах. І наголошує на створенні окремої книги “Історії”¹⁴. Напевно чернеча братія не поспішала із виконанням цього, оскільки в 1783 р. цей самий візитатор Нестерський повторює свої зауваги, наголошуючи на тому, що книга “Історій” є для загального вжитку, а в книгу “Актів” слід записувати лише акти і хто куди поїхав. Також наголошувалося, що ця книга повинна містити речі, які не кожному до читання (проступки духовних осіб)¹⁵. Орденське керівництво дбало за свій авторитет в очах потенційних читачів.

Досліджуваний нами рукопис Любарського монастиря розпочинається з історії Уманської різні, вставлено навіть вірш невідомого автора з цього приводу¹⁶. Історичні вставки найбільш помітні на початку книги, де автор прямо пише, що нічого дивного не трапилося, тому немає що записувати. Далі, під впливом постійних вказівок провінціалів та візитаторів, ці згадки стають дедалі менш помітними. Так, опис захоплення монастирської церкви православним духовенством в 1797 р., що поданий в кінці книги під роком 1809, описується як подія, що пов’язана з поточними справами (спробами повернути вищевказану церкву), а не як історичний опис факту.

Записам у хроніках надавалася велика увага, вони робилися завжди з наказу настоятеля найбільш освіченими людьми з чер-

нечої громади. Зокрема, було встановлено декілька авторів досліджуваної хроніки: Пахомій Михайлович, професор синтаксу і святковий проповідник (kaznodziej) (1771–1775), Спиридон Сцинецький, професор синтаксу (1775–1781), Антоній Рудницький, святковий проповідник, який прибув у 1781 р. з Білостоку¹⁷. Інших авторів, на жаль, встановити на даний момент не вдалося. Втім аналіз почерків дає можливість стверджувати про наявність близько 20 спів-авторів.

Автори велику увагу приділяли своїй праці. Взагалі, хроніки створювалися не лише для внутрішнього користування чернечої громади, а й для зовнішнього світського читача. Книга ретельно перевірялася як настоятелем монастиря, так і візитаторами, записами яких вона рясніє. Так, під 1776 р. автор Спиридон Сцинецький прямо виокремлює параграф книги, який називає “Przestroga dla czytelnika”, в якому ознайомлює читача, що автор цих рядків Спиридон Сцинецький помилково записав виїзд Боніфація Тихонського на 18 червня, хоча останній виїхав в травні. А також забув вказати кілька подій, що відбулися перед цим¹⁸. Таким чином, у книзі простежується й особиста позиція авторів, визначення, що саме є важливим до запису, а також особиста манера висловлювання. Цим власне й можна пояснити часті відступи авторів від вказівок провінціалів, які намагалися уніфікувати та регламентувати монастирські книги. (Зокрема в орденських вказівках за 1780 р. зазначений план щодо створення каталогу осіб всієї Польської провінції!)¹⁹. Часто в книзі зустрічаємо описи й фундушевих записів, оригінали деяких з них вклеєні до рукопису. Зустрічаємо й новини не повсякденного характеру, те, що за правилами слід було б віднести до книги “Історії” тощо.

Без сумніву, що таке ставлення до монастирських книг зумовлювало й потребу в їх зберіганні. Цьому приділялася неабияка увага в рекомендаціях провінціалів: так провінціал наказує збирати та переписувати в 2-х примірниках фундушеві документи і пред'являти їх під час візитацій. Частина з цих документів потрапила і до цієї книги (хоча місце їх зберігання – книга фундушів). А офіційні листи провінціалів та єпископів було наказано зберігати при духовних актах, що власне і виконувалося авторами, які їх вклеювали до книги²⁰.

Загалом досліджуваний період характеризується посиленою увагою до писаного слова, особливо це стосується фінансових до-

кументів, що й не дивно, враховуючи, що майнові суперечки були справою виживання тогочасного суспільства. В цьому ракурсі інтерес представляє запис листа віце-ректора Іпатія Купальського за 1780 р. з інформацією про віднайдення ним в Почаївському архіві (!) 5 документів Любарського монастиря, а саме: 1) "original dyspozycji pp. komisarzów in ordine do ograniczenia; 2) original ograniczenia; 3) original aprobaty tegoż ograniczenia na fundusz; 4) extract roberacji tegoż fundusza; 5) original dającego wolność stawiania budowli browaru na Kościół (?) у Bartok на Sczeniakowscyżnie за 1753 р."²¹

Віце-ректор наголошує на необхідності забрати вказані документи до Любара, аби знову їх не втратити.

У досліджуваному рукопису важко виокремити структурні одиниці, адже це була багаторічна праця багатьох авторів, які записували події в хронологічному порядку. Тим більше книга висвітлює повсякденне життя, яке репрезентує постійні повторення одних і тих самих подій зі зміною хіба року та прізвищ. Втім це особливість домашньої хроніки монастиря, яка фіксує саме зовнішні прояви багатого внутрішнього життя чернечої спільноти. Власне ці зовнішні прояви, а не саме внутрішнє життя, виступають об'єктом аналізу.

Таким чином, ми можемо приблизно виокремити такі смислові частини рукопису:

1. фіксація часу приїзду-від'їзду чернечої братії та їх обов'язки в монастирі;
2. списки ченців, номінації ректорів та настоятелів;
3. опис побуту та моралі ченців, а також боротьба з їх негативними звичками;
4. фіксація духовних практик: релігійних відправ, реколекцій, відпустів, місій тощо;
5. монастирська школа, її учні та вчителі;
6. особливості міжконфесійних взаємини чернецтва в досліджуваний період;
7. нотування господарських справ монастиря, а також відвідування монастиря тими чи іншими іменитими особами.
8. копії та оригінали розпоряджень представників чернечої влади та їх виконання-невиконання в монастирі;

Монастир – це складна організація, яка об'єднувала як матеріальні, так і духовні потреби свого стану. На перший погляд нам здається, що це спільнота людей, які постійно проживають в одному

й тому ж монастирі. Проте огляд рукопису дає підстави стверджувати, що ченці досить часто подорожували з одного монастиря до іншого. Саме тому найбільше уваги приділено в книзі “Актів” нотуванню часу приїзду та відїзду ченців. Перш за все, ці записи пояснюються орденськими конституціями, за якими ченці без спеціального дозволу не мали права покидати монастир. Цьому питанню приділяється значна увага. Особливо наголошується, що ченці зобов’язані мати при собі лист, який дозволяє їм пересування з одного до іншого монастиря. Втім траплялися і випадки відсутності таких листів у ченців, що також фіксувалося в книзі. З іншої сторони, частим поїздкам ченців сприяла як їх місійна, так і освітня діяльність, яка проходить червоною ниткою по всій книзі. Траплялися переїзди ченців до іншого монастиря як покута за провини.

Цінним для дослідника є й нотування в книзі поіменних списків ченців з вказуванням їх чернечих обов’язків. Це дасть можливість не лише створити каталог ченців монастиря, а й простежити за зміною їх обов’язків, свого роду кар’єрного та духовного росту. Втім, на жаль, списки ченців подані не за всі роки. Найвні лише роки 1772, 1776–1791, 1801–1806.

Окрім цього, не менший інтерес становлять номінації настоятелів монастиря, їх переведення до інших монастирів, опис похоронів настоятелів та інших іменитих осіб. Зокрема в кінці книги олівцем на російській мові невідомим автором виписано всіх ректорів Любарського монастиря як унійного, так і доунійного періодів його історії²².

Нотуються в “Актах” й приїзди різних гостей, як світських, так і духовних осіб. Посеред таких знаних осіб слід відмітити записане в книзі під 1787 р. урочисте прийняття в монастирі короля Речі Посполитої Станіслава-Августа Понятовського²³.

Однією з провідних тематик книги “Актів” монастиря є опис побуту та моралі чернечої братії, адже це були так звані “домашні” хроніки, які нотували події повсякденного характеру. З цих нотаток ми дізнаємося, що найбільшими вадами ченців, з якими постійно боролосся орденське керівництво, були пияцтво та азартні ігри²⁴. В книзі нотуються й покути, надані братам за гріхи, в більшості це суворий піст і молитви. Практикувався й такий вид покути, як відправлення ченця до іншого монастиря. Траплялися й досить нестандартні види покут, зокрема, чернець М. Зеліховський за написаний на отців-професорів пасквіль мав написати нецензурне слово, яке він вжив, на підлозі і злизати його язиком²⁵. Але не слід

забувати, що монастир це не лише суспільна інституція, підпорядкована світським правилам, а й, перш за все, духовна обитель. А тут каралася не особа, яка здійснила провину, а проявлена нею зла воля, самолюбство та затятість в гріху. Так, у книзі занотовано випадок, коли у Великий Четвер за традицією ректор-настоятель цілуючи ноги ченцям монастиря, поцілував ноги і ченцеві, якого звинуватили в пияцтві, пробачивши тим його провину та звільнивши від покути, яка на нього чекала²⁶. Автор не приховує своєї поваги під час опису даного випадку. Адже ніколи не пізно отримати прощення навіть після тяжких провин та бунтів, які в світському суспільстві остаточно роблять винного ізгоем.

Не були рідкістю й конфлікти між ченцями, що й зрозуміло, беручи до уваги людську природу. Зрідка траплялося порушення ченцем клязури, тобто вихід без дозволу та ночівля поза мурами монастиря тощо. Всі ці порушення детально розбиралися керівництвом монастиря і ретельно описувалися в книзі.

Зустрічаються й випадки, коли ченці брали участь в азартних іграх. Так, чернець Теодозій Кульчицький з Австрії кілька місяців їздив по ярмарках, де грав в азартні ігри²⁷. Справа відносно цього ченця розглядалася на рівні орденського керівництва, викликавши листування, занотоване в книзі, оскільки питання поведінки ченців у світському середовищі були надзвичайно важливі для авторитету Церкви. У ченця конфіскували гроші, речі і відправили за кордон (ймовірно, в українські землі під Австрійським пануванням), оскільки він ганьбив Василіанський орден. Загалом хроніка містить багато випадків порушення ченцями своїх обов'язків. Проте, як слушно відмітив французький дослідник середньовічного життя ченців Лео Мулен, яке це має відношення до життя тисяч благочестивих душ, які не потребували покарань, щоб вести життя згідно з обітами, і які не залишили ніякого сліду свого земного існування, крім імені, загубленого в довгих списках?²⁸

Візитатійні рекомендації приділяють велику увагу дотриманню клязури в монастирі, особливо регламентувалися умови спілкування з жінками. За правилами, жінкам був заборонений доступ до монастиря, але ситуація ускладнювалася наявністю при обителі світської школи. Відповідно учнів відвідували їх батьки та матері, представники еліти, врахування інтересів яких було необхідною умовою самого матеріального добробуту монастиря. Таким чином станове суспільство накладало свій відбиток на всі сфери життя.

Щоб достойно прийняти знатних дам і в той же час не порушувати клязузу, було вирішено піти на компроміс – побудувати гостовий будинок. У той же час найбільш значні дами, поки гостюва їзба будувалася, мали доступ навіть до ректорської зали²⁹. Прийняття знатних дам, покровительок монастиря, було загально-вживаною практикою середньовічних монастирів.

Аналіз книги “Актів” дає сучасному досліднику й цінну інформацію щодо внутрішнього повсякденного життя спільноти. На перший погляд, повсякденне життя ченців – це дії, що повторювалися в хронологічному порядку, без явних проявів якоїсь новизни. Але помилково вважати, що повсякденне життя ченців було механічним та одноманітним. Адже ці ритми, що постійно повторювалися, органічно вписувалися в життя ченців, оскільки воно, їх життя, протікає в іншій структурі, в іншій формі свободи.

Книга дає нам детальну інформацію щодо розпорядку дня членів чернечої спільноти, який встановлювала орденська конституція: час ранкового підйому, молитов, медитацій, харчування тощо³⁰.

Найважливішою щоденною справою ченця, його квінтесенцією була участь в богослужінні та приватна молитва. Саме ця діяльність наповнювала й надавала сенс чернечому життю.

Досліджувана книга дає нам можливість прослідкувати зовнішні прояви цієї діяльності.

Широке розповсюдження здобув у василіанському середовищі другої половини XVIII ст. такий вид релігійно-духовної діяльності, як місії, тобто духовне навчання вірних. Місії активно просувалися орденським керівництвом, оскільки вони сприяли унієзації вірних та відповідно посилювали позиції Церкви на теренах Правобережної України. До ченців нерідко зверталися шляхта та магнати, власники земель на досліджуваній території з проханням відправити у своїх землях місії. Так, у 1776 р. два монастирські проповідники Й. Моргулець (майбутній провінціал) та І. Мондрикевич були запрошені до панських маєтків за для відправлення ювілейного року для вірних³¹. Взагалі, місії, як і проповіді, були дуже поважною справою у василіан, гідною наслідування. Свідченням цього є занотований в книзі факт 2-х тижневої місії, проведеної в 1778 р. з наказу настоятеля і ректора школи Охоцького. За словами автора, цією акцією ректор прагнув здобути пошану свого урядування³².

Саме тому ченці, які вправно володіли ораторським мистецтвом, користувалися неабиякою повагою як серед братії, так і в середовищі

світських осіб. Саме ці ченці були одними з найбільш затребуваних, про що свідчать їх часті пересування з одного монастиря до іншого.

Популярності проповідників сприяли не лише місії, а й відпусти (урочистості з нагоди свята покровителя храму), відправлення яких було звичним явищем в уніатських та католицьких парафіяльних та монастирських церквах. У книзі актів ці події обов'язково занотовувалися.

У XVIII ст. відпусти відзначалися неабиякою помпезністю та велелюдністю. До деякої міри це було справжнє театральне дійство, властиве пізньому бароко. Серед храмових свят Любарського монастиря автори фіксують відпуст в ім'я Св. Василія (1 січня), засновника Василіанського чину, на якому, згідно з ухвалами Брестської капітули, чернеча братія поновлює законні шлюби;³³ відпуст Вознесіння Господнього (рухоме свято), який відправлявся біля гробу солдатів “*węług naszego obrzadku*”; відпуст в ім'я Св. Онуфрія. А відпуст Юрія Мученика (23 квітня) закінчувався урочистими пострілами з гармат³⁴. Окрім того, згідно зі звичаєм василіан, ченці брали активну участь у відпустах в інших монастирях, зокрема в Почаєві, де в 1773 р. відбулася урочиста коронація образу Пресвятої Диви Марії, в римо-католицьких монастирях, у жіночому василіанському монастирі в Полонному (до якого Любарський монастир надсилав сповідників та проповідників)³⁵ тощо.

Окрім місій, велику увагу приділяли провінціали в своїх листах і таким духовним практикам, як медитації та реколекції³⁶. Відправлення останніх було щорічним обов'язком кожного члена монастирської спільноти в часі Великого посту. Окрім того, нерідко ченці, які відправляли реколекції в одному монастирі, їхали до іншого для виконання аналогічної функції. Ось ці пересування ченців задля виконання їх функцій ретельно нотувалися в книзі³⁷.

Освітні питання займають лівову частку в досліджуваній книзі Любарського монастиря. Це зрозуміло, адже саме утримання монастирських шкіл мало неабияке значення для самого існування монастирів. Школи були свого роду гарантією від розпуску монастирів урядом.

Така увага уряду до монастирської освіти мала свої переваги та недоліки. З однієї сторони, це сприяло розвитку освіти як чернечої братії, так і світських осіб. Школи для ченців-новіціатів з наголосом на ту чи іншу богословську дисципліну функціонували при

багатьох монастирях. Це призводило до частих подорожей ченців на навчання до інших монастирів. Особлива увага приділялася моральній теології, на вивчення якої ченців Любарського монастиря відправляли до монастиря в Подембець³⁸. Постанова капітули від 1784 р. заохочувала ченців вивчати моральну теологію за підручником о. Кульчицького, виданим російською і польською мовами³⁹. Слід наголосити, що на 1804 р. в книзі занотовані прізвища 7-ми кліриків, тобто новіціат існував і при Любарському монастирі⁴⁰.

Як відомо, друга половина XVIII ст. є часом найбільшого розквіту василіанської освіти, книгодрукування тощо. В одному із листів провінціала та архімандрита Унівського Онуфрія Братковського від 1774 р. зазначалося про потребу щорічної купівлі книг до монастирської бібліотеки⁴¹. Книги не лише купували, ними й обмінювалися. За рішенням капітули 1781 р. наголошувалося, що в разі наявності в бібліотеці монастиря кількох примірників однієї книги монастир був зобов'язаний передати або обміняти їх з іншим монастирем⁴². Ченці мали й особисті книги, які після їх смерті залишалися в бібліотеці монастиря⁴³.

У той же час друга половина XVIII ст. є часом розквіту й монастирської освіти для світських осіб. Серед найбільш відомих василіанських шкіл для світської молоді була й Любарська. Так, вже під 1773 р. занотовано закладку Конвікту для учнів⁴⁴ – початок Любарської школи. Під 1776, 1778 рр. подано перелік учнів Конвікту із зазначенням їх батьків⁴⁵.

Школи були об'єктом частих візитацій. Зокрема відома візитація 1780 р., яку проводив князь Адам Чарторийський, генерал руських земель, під час якої князь особисто екзамінував шкільну молодь. При цьому були присутні такі імениті особи, як: князь М. Любомирський, генерал Свейковський, генерал Каменський, стольник, скарбник, підчаший та ін.⁴⁶ У 1784 р. знову була візитація школи і екзамінування учнів⁴⁷, ймовірно, візити відбувалися що чотири роки. Цікаво, що екзамени, які складали учні, відбувалися в присутності людей, імена яких записані у згаданих нами “Актах Школьних”⁴⁸.

У той же час справи зі школою не завжди йшли легко, нерідко настоятелі монастиря зіштовхувалися з труднощами в утриманні шкіл. Це найчастіше стосувалося браку книг, не вистачало також і професорів. Не рідкісними були й суперечки між професорським складом⁴⁹. З цього приводу в книзі “Актів” наведені копії листів до Варшави⁵⁰. Відповідно, що такі суперечки не сприяли нормальній

атмосфері в чернечій спільноті. Нами вже згадувався й випадок конфлікту між ченцем і професором монастиря.

З іншої сторони, слід зауважити, що утримання світської школи й пов'язані з цим надмірні світські впливи не завжди йшли на користь самому монастирю, його духовній сутності. В одному із пунктів рекомендацій, які в 1801 р. дав візитатор Лео Демкович, відмічається, що, оскільки клязура в цьому монастирі не може бути повна (через учнів), тому забороняється жінкам входити, принаймні на верхній коридор⁵¹.

Монастирські школи перебували в залежності від політичних змін. Якщо у XVIII ст. в школах процвітала колонізація, то у XIX ст. її почала змінювати русифікація. Монастирське керівництво було змушене задля виживання враховувати політичні обставини, що постійно змінювалися.

Так, провінціал Охоцький в 1787 р. прямо зазначає, що причиною більшості негараздів монастирської освіти є сам факт невідповідності чернецтва з світськістю, до якої на даний час чернецтво змушене прислуховуватися. Відмічено, що учні відчувають брак сміливості при спілкуванні з можновладцями, бояться – це вада едукації! Це непорозуміння світськості і законності (чернецтва)⁵².

Таким чином, монастир перетворювався на виконавця волі Едукаційної комісії, що не могло не шкодити його існуванню як духовної обителі. З переходом під владу Російської імперії ця ситуація надмірних світських впливів ще більше ускладнилася. Візитатор Демкевич в 1801 р. в своїх рекомендаціях монастирю наголошує, що попри те, що едукація робить честь монастирю, вона ж приводить до занедбання монастирських, духовних обов'язків, оскільки витрачається дорогий час на нарікання батьків⁵³. Сміливі зауваги візитаторів відносно надмірної ваги світської освіти в монастирях більше всього є вираженням загального незадоволення орденського керівництва цією проблемою.

Багатоконфесійне та багатонаціональне суспільство Правобережжя кінця XVIII – початку XIX ст. було наповнене прикладами як мирного співжиття в сфері публічного побуту, так і конфліктними ситуаціями. Не були виключеннями й монастирі. Показово, що книга розпочинається з опису релігійного та національного конфлікту – Уманської різні і закінчується описом конфлікту з православним духовенством та російськими військами (захоплення церкви). Втім, як відомо, ці події були спричинені не внутрішніми,

а зовнішніми чинниками. Звичайно конфлікти існували, що й не дивно, враховуючи багатомісячне проживання сусідів. Втім ці суперечки у своїй більшості мали в основі економічний чинник – землю.

Фундаторами Любарського монастиря були князі Любомирські, які власне й пожертвували йому ґрунти. Проте, за слушним зауваженням дослідника Волинських монастирів С. Горіна, жертва обителі ґрунтів ще не гарантувала ченцям спокійного володіння ними, потрібно було зуміти втримати їх під своєю владою⁵⁴. Прикладом такої ситуації є стосунки Любарського монастиря з євреями, з якими монастир протягом тривалого часу судився за землю. Під самим монастирем було розташоване єврейське кладовище, що відповідно було причиною частих конфліктів між монастирем і єврейським кагалом. Слід відзначити, що в часи урядування настоятеля Антонія Тарнавського (1787 р.) ченці таки виграли справу і кладовище знесли⁵⁵, що у свою чергу не покращило стосунки між ними та єврейською спільнотою.

Натомість набагато більше інформації в “Актах” стосується прикладів мирного співжиття, ба, співпраці. До елементів співпраці слід віднести взаємини Любарських василіан з представниками різних римо-католицьких орденів: домініканців, кармелітів, капуцинів, бернардинів тощо. Найбільш тісні стосунки були між василіанами та Любарськими домініканцями, які брали участь у спільному відправленні релігійних практик. Зокрема домініканці були присутні на похоронах василіанських ченців, celebрували (урочисто відправляти обряд) у василіан на відпусті Св. Василя, під час якого василіани відновлювали свої обіти⁵⁶. А в 1779 р. на відпусті Св. Василя celebрували отці капуцини з Константинова⁵⁷. На урочистість Св. Онуфрія василіани запрошували любарських домініканців, бернардинів з Чуднова, до яких також їздили на проповідництво⁵⁸.

У свою чергу, василіани їздили на відпусту до римо-католиків. Так, майбутній провінціал та візитатор, а на 1777 р. ксьондз-проповідник І. Моргулець їздив на проповідь до Бердичева де “kazał podług dawnej tradycji z xx. Karmelitami”⁵⁹. Князь Любомирський запрошував на похорон каштелянкової Францішки з Тарновських як отців домініканців, так і василіан⁶⁰. У книзі зафіксовано й інші цікаві факти співпраці між представниками різних обрядів. Так, в 1782 р. о. Маріан Зелеховський, римо-католицького обряду, після закінчення в Почаєві новіціату приїхав на проповідництво до Лю-

бара⁶¹. Зустрічаються й випадки зміни віросповідання. В 1788 р. до Любарського монастиря приїхав православний чернець Дмитрій, який втік від турків. Позаяк виявилось, що чернець добре володіє німецькою, французькою, грецькою та російськими мовами, він був прийнятий до Закону з дозволу провінціала та з умовою складання католицької професії⁶².

Як бачимо, багатовікове співжиття та близькість обрядів призводили до вказаних прикладів співпраці між конфесіями. В той же час не слід забувати й той факт, що саме в другій половині XVIII ст., після ухвал Замойського Синоду, Василіанський орден зазнав найбільшої латинізації. До таких елементів латинізації можна віднести й вживання в книзі під роком 1776 термінів і “кляштор”, і “монастир”⁶³. В “Актах” можна прослідкувати, що латинські впливи не так легко впроваджувалися в монастирях. Ще у 80-х роках XVIII ст. деякі ченці й далі дотримувалися дозамойських канонічних правил, відзначаючи, що їх так навчено⁶⁴.

Дещо менше уваги приділено в книзі “Актив” опису господарських справ, проте до певної міри і вони тут репрезентовані. Особливо це стосується так званих домашніх поточних справ, зокрема будівництва та ремонту монастирських споруд, шкільних будівель, хат для монастирського причту тощо. Так, 1779 р. під час урядування Охоцького був закладений кам'яний корпус монастиря; швець Павло Помажанський з дозволу ректора та за обов'язком надавання річного чиншу 54 злотих побудував на монастирських грунтах власним коштом будинок⁶⁵. Ці дрібні згадки дозволяють встановити час будівництва тієї чи іншої будівлі, а також дають можливість відтворити щоденні турботи чернечої братії, їх спокійний плин життя.

Монастир не стояв осторонь й культурного розвитку земель, а в більшості випадків він виступав осередком цього розвитку. З “Актив” ми дізнаємося, що на грунтах монастиря коштом монастирської обителі та студентів у 1802 р. було навіть побудоване приміщення для театральних забав⁶⁶.

Як уже відмічалось, згідно з приписами візитаторів, книга “Актив” містить друковані листи провінціалів, митрополитів та записи візитаторів. Ці документи вклеювалися в книгу. Слід зауважити, що ця офіційна документація відрізнялася об'єктивністю. Так, звіти візитаторів не містили в собі ні різких слів, ні улесливих відзивів. І, як відмічає Лео Мулен, вони діяли за девізом: “*Parat*

veritatem simplicibus verbis”, тобто – “Викладати чисту правду простими словами”⁶⁷. Ці документи є надзвичайно цінними для дослідників саме через свою об’єктивність та ретельність у записах. Також, аналізуючи приписи візитаторів у хронологічному порядку, дослідник може простежити, як відбувалася їх реалізація в обителі.

Таким чином, аналіз хроніки Любарського монастиря дає нам багатий матеріал з історії василіанського літописання. Саме хроніки висвітлюють особливості існування чернецтва, його повсякденного життя. Детальний аналіз зазначеного джерела дозволяє встановити й особливості реалізації постанов орденського керівництва на мікрорівні, що є необхідним елементом для відтворення повної картини історії як Любарського монастиря, так і Василіанського чину.

¹ *Скрутьень Й.* “Синопись” Плісонецько-Підгорецького монастиря // Зап. чина Св. Василя Великого. – Жовква, 1925. – Т. 1, вип. 1/3. – С. 92–103, 306–313; Т. 1, вип. 4 – С. 580–591; Т.3., вип. 1/2. – С. 156–164; Бібліотека львівських василіан // Там само. – Т. 1. – С. 161–178.

² *Гуцаленко Т.М.* Хроніки василіанських монастирів як джерело до вивчення історії Західної України (Огляд матеріалів відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаніка АН України і ЦДІА України у Львові 1760–1930) // Зап. Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаніка. – 1992. – Вип.1. – С. 4–16.

³ *Гуцаленко Т.М.* Указ. пр. – С.5.

⁴ Там само. – С.5.

⁵ The Nostitz paperz. – Hilversum, 1964. – Vol. 5 (Manumenta chartae papurageae historiam illustrantia). – № 525 (1762); *Uchastkina Z.V.* A History of Russian hand papermills and their watermarks. – Hilversum – Holland, 1962. –Vol. 9.– № 707 (1786 p.); *Клепиков С.А.* Филиграни и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVIII–XX века. – М., 1959.– № 20 (1762–1763).

⁶ ІР НБУВ, ф. І, №1104, арк. 2зв. – 3, 6.

⁷ Там само, арк.45 зв.

⁸ Там само, арк. 32.

⁹ Там само, арк. 34 зв.

¹⁰ *Яременко М.В.* Біографічні реєстри чернецтва київських чоловічих не ставропігійних монастирів 70-80-х рр. XVIII ст.: характеристика джерела та інформаційні можливості // Арх. України. – 2002. – № 1/3. – С. 154–156.

¹¹ *Гуцаленко Т.М.* Указ. пр. – С. 5–6.

¹² ІР НБУВ, ф. І, № 1104, арк. 1.

¹³ Там само, арк. 2.

¹⁴ Там само, арк. 3, 14 зв., 62.

-
- ¹⁵ Там само, арк. 63.
¹⁶ Там само, арк. 1.
¹⁷ Там само, арк. 3, 14 зв., 60.
¹⁸ Там само, арк. 14 зв.
¹⁹ Там само, арк. 54 зв.
²⁰ Там само, арк. 79 зв.
²¹ Там само, арк. 51 зв.
²² Там само, арк. 101 зв.–102.
²³ Там само, арк. 71 зв.
²⁴ Там само, арк. 79 зв.
²⁵ Там само, арк. 65 зв.
²⁶ Там само, арк. 64 зв. – 65.
²⁷ Там само, арк. 84.
²⁸ *Муден Л.* Повседневная жизнь Средневековых монахов Западной Европы. X–XV века. – М., 2002. – С. 216.
²⁹ ІР НБУВ, ф. І, №1104, арк. 74 зв.
³⁰ Там само, арк. 30.
³¹ Там само, арк. 20 зв.
³² Там само, арк. 42.
³³ Там само, арк. 24.
³⁴ Там само, арк. 29.
³⁵ Там само, арк. 32.
³⁶ Там само, арк. 25 зв.
³⁷ Там само, арк. 8 зв.
³⁸ Там само, арк. 93 зв.
³⁹ Там само, арк. 67.
⁴⁰ Там само, арк. 94.
⁴¹ Там само, арк. 6.
⁴² Там само, арк. 53.
⁴³ Там само, арк. 67.
⁴⁴ Там само, арк. 2 зв.
⁴⁵ Там само, арк. 20, 42.
⁴⁶ Там само, арк. 51 зв.
⁴⁷ Там само, арк. 68.
⁴⁸ Там само, арк. 32.
⁴⁹ Там само, арк. 18–19 зв.
⁵⁰ Там само, арк. 8.
⁵¹ Там само, арк. 87.
⁵² Там само, арк. 72 зв.
⁵³ Там само, арк. 86 зв.
⁵⁴ *Горін С.* Маєткові конфлікти чернецтва у першій половині XVII ст.. (на прикладах Волинських монастирів) // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2008. – Вип. 8. – С. 289.

⁵⁵ IP НБУВ, ф. I, №.1104, арк.73.

⁵⁶ Там само, арк. 82 зв., 35.

⁵⁷ Там само, арк. 42 зв.

⁵⁸ Там само, арк.70 зв., 61 зв.

⁵⁹ Там само, арк. 29.

⁶⁰ Там само, арк.29

⁶¹ Там само, арк.62 зв.

⁶² Там само, арк.77.

⁶³ Там само, арк.13.

⁶⁴ Там само, арк. 35 зв.

⁶⁵ Там само, арк.96, 102.

⁶⁶ Там само, арк. 89.

⁶⁷ *Мулен Л.* Повседневная жизнь Средневековых монахов Западной Европы. X–XV века. – С. 204.

Summary

The monasterial manuscript under analysis preserved at the stock of the Institute of manuscripts is a valuable source of the monkhood of the Basylian order of the 18–19 centuries in general and the Liubar monastery in particular. The article contains the analysis of the manuscript from the position of source studies, the specificities of the monastic writing of annals on the microlevel of a monastery are defined, the peculiarities of everyday life of a monastic community, its “home history”, are revealed.

Key words: monastery manuscript, the Liubar monastery, monkhood, analysis from the positions of source studies.